

POČETAK KRIŽNOGA PUTA

Četvrtak, 17. svibnja 1945.

Do nas je zapovijed doprla posve iznenada, koja se širila logorištem kao požar po suhoj travi. S našeg povišenog mjesta u voćnjaku primijetili smo neko vrlo čudno komešanje tijekom jutra, ali nismo to tada tumačili kao početak pražnjenja zarobljeničkog logora u Slovenj Gradecu. Već dan ranije je bilo mnogo kretanja po logoru, pogotovo kako su neprekidno dolazili novi zarobljenici, pa su se vrzmali posvuda tražeći svoj V.O., svoje rođake, znance ili prijatelje. Katkada se pronio glas, da se kod glavne zgrade dijeli hrana, pa su čak neki pokušali provjeriti o čemu je riječ. Od njih smo ubrzo saznali da se kod tog mjesta, gdje se navodno nešto dijelilo, stvorila velika gužva i da su stražari brutalno pokušavali učiniti nekakav red. Sve je to za mnoge svršilo tragično što od gužve i što od udara stražara ili pak od gaženja preko posrnulih. Na koncu nitko od naših izvidnika nije donio bilo što, osim loših vijesti.

Bilo je nekoliko iznenadnih prepada vojnika koji su tražili ustaše koji su se navodno sakrili među domobrane. Katkada su tražili nekoga imenom u jednom od V.O.-a što nije bilo moguće ako to nije netko dojavio. Nismo imali nikada mira pripremiti se na ono što nam je predstojalo, pa sam koristio vrijeme da prepakiram naprtnjaču poučen iskustvom nasilnog "džoranja" prvoga jutra. Nije ostalo mnogo toga što bi još moglo privući pažnje potencijalnog pljačkaša. Odlučio sam s toga vrećicu sa zlatnicima više ne nositi oko vrata nego sam je objesio unutar gaća pod muda. Tamo ih valjda neće pronaći osim ako me skinu do kože. Moj ručni sat, koji je bio dar roditelja za maturu, zamotao sam u kuhinjsku krpu među zdrobljenim komadima dvopeka koji nisu bili nalik na nešto jestivo. A baš taj neugledni grumen prašine biti će mi dugo jedina hrana. Nožić sam stavio na dno naprtnjače umotanog u jednu od prljavih maramica kojom sam si do sada nekoliko puta brisao znoj te prljavštinu s lica. Bože, kako je sve na meni bilo prljavo. Djedov sam džepni sat umotao u poveću kuhinjsku krpu kojom sam prije koristio za brisanje oprane zdjele od ostataka hrane. Ah, da mi je bar nešto od one hrane što su je pripremali kuhari u "gulaš-topu" naše bitnice!

Grupa ratnih zarobljenika iz osječkog V.O.-a logorovala je sasvim straga u voćnjaku i blizu ograde. Negdje oko podneva stigla je do nas zapovijed da siđemo u dvorište pa ćemo se tamo priključiti koloni. Donji se dio logorišta već prilično ispraznio čemu nismo pridavali posebnu pažnju osim što smo željeli ostati zajedno. Konačno je došao red na nas da priđemo izlazu u ogradi dvorišta, a ne kroz glavni izlaz kroz zgradu, gdje smo ušli dva dana ranije. Pred izlazom su nas dočekali naoružani stražari koji su nas požurivali pogrđama i udarcima kundaka vičući: "Prikluči! U četverorede! Udri ustaško

džubre! Prikluči!” Izvan ograde se skupila oveća skupina promatrača nimalo prijateljskog izraza i nakana, pored i između kojih smo morali trčati da bi pristigli začelje kolone. Osjetio sam neki udarac, možda od kundaka ili štapa ili biča, dok sam nakratko trčao nasamo između naoružanih vojnika i rulje bijesnih promatrača. To je bila moja prva “trka za život” jer oni koji su posrnuli i ostali ležati više se nisu mogli pridružiti koloni.

Uspio sam srećom prebroditi tu trku i ostati pri tome neozlijeđen, pa sam stigao začelje kolone gdje sam se priklučio ostalima iz našeg V.O.-a. Nažalost već ovdje, na početku marša, nisu se svi iz osječkog V.O.-a uspjeli pridružiti koloni. Vjerojatno su to bile starije i nemoćnije osobe koje su posrnule i podlegle udarcima. Njih više nikada nećemo vidjeti. Ustanovio sam da mi čizme jako otežavaju trčanje i sjetio sam se sa čežnjom talijanskih cipela koje je Virag mi privezao za naprtnjaču. Slijedeći primjer drugih razrezao sam sve vanjske šavove na čizmama u nadi da će tako pobuditi manje zanimanje za “džoranje”. Srce me je boljelo rezati i parati šavove na mojim prvim po mjeri šivanim, jahaćim čizmama, a koje sam sâm isplatio. Još je u meni bila svježja uspomena na gubitak moga bicikla, koga su mi oduzeli početkom travnja 1941. u ime opće ratne mobilizacije svih prijevoznih sredstava. Ja sam tri dana morao biciklom raznositi pozive za mobilizaciju, da bih potkraj trećeg dana našao kod kuće sličan poziv, ali ovaj put za MOJ bicikl. Kamo sreće da sam “unakazio” svoje čizme odsjekavši im sare i napravio rupu kod prstiju kako su to neki činili sa svojim cipelama.

Kolona hrvatskih zarobljenika hoda u četveroredima negdje u Sloveniji.

Bilo je rano poslijepodne kada smo prošli kroz i napustili mjesto Slovenj Gradec u donekle urednim četveroredima. Hodali smo cestom kojom se bitnica povlačila prije samo četiri dana dok se sada nepregledna kolona zarobljenika kretala u suprotnom smjeru. Kolona se otegnula cestom u nedogled, koliko se to moglo vidjeti iz našeg reda. Pročulo se da su u koloni pred nama ustaše, a mi da se nalazimo negdje u sredini, sudeći po tome kada smo napustili logor. Približivši se Šmartnu stali smo prvi put, pa nam je

naloženo da ostanemo u četveroredima uz desnu stranu ceste. Spustili smo se na cestu gdje smo stali pod strogim pogledima stražara s obje strane kolone na razmaku od petnaestak metara. Naša se naoružana pratnja sastojala od mlađih godišta, a na glavama su imali neke čudne šajkače s petokrakom, koje su samo djelomično pokrivale kosu koju su im nedavno neuredno ošišali na kratko. Svakom od njih je o ramenu visjela torba za kruh i čaturica, očito još neupotrebljavana, kao i remen s torbicom za metke. Ti mladi stražari bili su oboružani puškama koje su držali uperene u nas čim bi zastali ili se spustili na cestu zbog odmora.

Ta, samo puškom naoružana, mlađahna pratnja promatrala je zarobljenike sa nekim čudnim strahom. Stalno su se osvrtno gledajući što čine drugi stražari ispred, iza ili s druge strane kolone. Čine li tu pratnju možda baš oni ratni zarobljenici mlađi od 17 godina koje su izdvojili prije dva dana u logoru? Je li to moguće, da bivši mladi suborci i znanci, djeca i braća, sada vrše dužnosti stražara nad kolonom zarobljenih starijih suboraca, znanaca, pa i svojih rođaka? U koloni je stalno vladala neka neugodna tišina, što se činilo sablasnim i jezivim, jer se radilo o velikoj masi stiješnjanih i prestrašanih ljudi. Povremeno su se čuli povici "Stoj! Stoj!" nakon kojih je često slijedio pucanj, a potom bi nastala mrtva tišina - do slijedeće prilike. Naši su stražari bili vrlo nervozni, a njihove su puške, uperene u nas, predstavljale smrtnu opasnost za svakoga od nas. Postalo nam je jasno, da će oni koristiti svoje oružje bez predumišljaja i grižnje savjesti kod prve prilike i bilo kojeg, pa i najmanjeg, našeg prekršaja.

Odmor je bio kratak i iz daljine se moglo vidjeti kako se ljudi polako dižu, pa je kao neki val stigla do nas vijest, da se dignemo i krenemo dalje. Ubrzo smo naučili da je važno ustati se brzo čim to učini kolona ispred, pa smo tako mogli izbjeći stvaranje praznina ili prekida u redovima kolone. Takvi su prekidi bili glavni uzrok što je slijedeći četverored morao trčati da stigne četverored začelja kolone a koja se neumoljivo kretala naprijed. Prigodom takvih trkova su pojedinci ili rastepeni četveroredi bili izloženi udarcima kundaka ili štapova ili bičeva već prema tome što je naoružani pratilac imao pri ruci. Vrlo brzo sam shvatio da će nakon, pucnja negdje naprijed, uskoro slijediti trk. Kada smo protrčali pored mjesta, gdje je bilo pucnjave, vidjeli smo kako pratioci odvlače bezimenog zarobljenika pored ceste na pogled svima koji su tu još prolazili. Katkada sam vidio žrtvu kako leži prostrta podalje od ceste jer je vjerojatno bila ubijena pri pokušaju da se odvoji od kolone. Pratnja je urlala "priključi" i tukla po nama čime god bi stigla. Četveroredi su se raspadali da bi se onda ponovno formirali pri čemu se često izgubilo svog dotadašnjeg susjeda.

Prolazeći kroz selo Šmartno kolona se morala provući između redova vojnika od kojih su neki stajali, a drugi sjedili na kolima, pa su tako stisnuli kolonu da se jedva mogla provući u dvoredima. U toj bjesomučnoj utrci "trči i udri" bilo je neophodno držati što manji razmak unutar para jer se tako lakše moglo izbjeći mnogim udarcima. Posebna je opasnost prijela ako je netko posrnuo, pa se onda netko spotaknuo preko njega. To bi odmah privuklo posebnu pažnju

mučitelja da dotuku one koji su ostali ležati na tlu. Ja sam trčao pognute glave dok bi naprtnjaču povukao preko ramena da mi štiti tjeme, a slobodnom bih rukom nastojao držati ruku svoga supatnika. Čim bismo čuli pucnjavu i urlanje pred nama odmah smo znali da ćemo uskoro opet morati proći stazom "trči i udri". Nikome od nas nije palo na pamet da se brine o posrnulima, palim, premlaćenima ili pogođenima pri pucnjavi.

Kada smo prošli usko grlo u Šmartnu i koloni se opet priključili naši mladi čuvari veoma loše volje, stali su nas još bjesomučnije tjerati naprijed. Možda je i njih netko dohvatio kundakom ili batinom, pa su sada iskaljivali svoju mržnju i bijes nad slabijima i tko se nije mogao braniti ili uzvratiti mjerom za mjeru. Za to bi im se pružila prilika kada bi netko istupio iz kolone da se olakša ili je posrnuo. Odmah bi se čuo povik: "Stoj!", a zatim hitac u čovjeka koji se srušio kao pokošen i ostao ležati pored kolone. Ubili su čovjeka pred našim očima zbog ničega! To se ponovilo više puta tijekom prvih sati našega puta, a nitko od nas nije mogao učiniti ama baš ništa protiv toga. Već prvoga dana, pri samom početku našeg marša, smrt je stalno vrebala na svakoga od nas i to nakon što je taj strašni i dugi rat završio za sve - kako za pobjednike tako i za one koji su ga izgubili.

Sunce se polako spuštalo iza planinskog vijenca, kada smo ponovno stali blizu mjesta gdje su se hrvatske jedinice pokušale probiti podnožjem planine Razborce. Tamo je bilo nekoliko redova davno iskopanih protutenkovskih rovova koje su sada neki ljudi punili lešinama skupljenim na velikim hrpama. Što je među lešinama bilo i ljudskih, očito nikoga nije brinulo jer su ih gurali i bacali u tenkovske jarke zajedno sa životinjskima. Pomisao na to da bi i moje tijelo moglo svršiti u kakvom jarku duboko me je potresla. Sama spoznaja da svakim časom vjerojatnost postaje sve veća, da bi se to moglo i meni desiti, natjerala mi je drhtavicu niz kralješnicu. Duboka me tuga spopala za svima mrtvima, a za nas, još žive, neopisivi strah i tjeskoba.

Negdje, blizu sela Straže, kolona je ponovno stala, pa smo posjedali na cestu gdje si je već tko našao mjesto. Iza sela Straže teče rječica Mislinja kroz klanac neposredno uz cestu iznad koje je željeznička pruga djelomično u tunelu. Sjetio sam se kako smo vodom iz Mislinje napajali konje, a i za ljude je ta rječica bila prava blagodat. Pomislio sam s izvjesnom zebnjom i strepnjom hoćemo li moći utažiti žeđ kada budemo prolazili kroz klanac?

Svi smo jako žeđali, a usne su nam bile suhe, te okorjele od isušene pljuvačke zbog čestog oblizivanja. Znoj i prašina su se osušili na licima stvarajući neku vrstu maske koja je pokrivala lice, vrat i ostalu nezaštićenu kožu. Na kopcima je također korica od prašine pa sam ih s naporom držao otvorenima kod hodanja. Ne mari, drži kapke spuštene koliko dugo možeš, pa se odmaraj, jer tko zna koliko ćeš morati još hodati do slijedeće stanke. Iznenađen sam otvorio kapke jer je u neposrednoj blizini vrlo glasno planuo hitac. Tako sam postao muklim svjedokom još jednog smaknuća zarobljenika koji je pokušao otići do bunara u vrtu pored ceste.

Čini se da su tog jasnika pustili da otrči do bunara i u trenu, kada je dohvatio konop da izvuče kabao s vodom, pucao je u njega jedan od naših mladih sprovednik. Zatim se strijelac uputio do spalog čovjeka i još jednom pucao u umirućeg. Je li to učinio za svaki slučaj ili zašto? Odgovor smo odmah dobili kada je ubojica prišao bunaru i povukao za konop, te izvukavši ga do kraja iz bunara, na konopu nije ni bilo kabla. Htio nam je pokazati da za nas nema vode niti u bunarima. Ali zašto ubiti čovjeka zbog toga jer je pokušao dohvatiti vodu iz bunara, ako si znao da tamo nema vode za njega? Bolno pomislih kako je taj čovjek nekorisno umro nakon što je preživio duge ratne godine, ali je umro brzo i bez boli. Tko zna kakve bi ga još patnje čekale na tom križnom putu prije nego bi, jaderno i s mnogo boli, poginuo tko zna gdje.

Malo zatim smo opet krenuli, ali je napetost između zarobljenika i mladih sprovednika postala još nesnosnija i nepremostiva zbog užasa što su ih počinili. Ti su mladići od 16 ili 17 godina ubijali mučke njihove vlastite sunarodnjake bez opomene i bez vidljivog razloga. Nitko ih nije prisiljavao to činiti, pa niti neposredno prijeto da će ih ubiti ako sami ne ubijaju onako bezrazložno. Vjerojatno su ih u dan-dva toliko preodgojili i utuvili im naređenje da pucaju na svakoga tko samo pokuša napustiti kolonu. Ali pucati u čovjeka ne znači pucati da ga odmah ubiješ, a baš su to činili tih dana bez ikakvog kolebanja i sigurno s predumišljajem.

Sa zebnjom sam mislio što će se događati u klancu gdje Mislinja teče blizu ceste ako je našim sprovednicima zapovjedbno da nitko od zarobljenika ne smije napustiti kolonu živ. Užasna je to bila spoznaja kakav strašan učinak ima to oružje u rukama mladića bez životnog iskustva i odgovornosti, u stvari koga niti ja nisam imao do skoro nedavno. Pitaó sam se što ih tjera da koriste smrtonosno oružje protiv nemoćnih zarobljenika koji su svi stariji od njih? Jesu li to činili iz neke mržnje na svoje bivše starije suborce koji su im do sada zapovijedali ili zbog toga što su ih doveli dovdje, pa im se sada mogu osvećivati snagom oružja? Što drugo bi odjednom moglo preobraziti te neiskusne mladiće u ubojice bez savjesti i predumišljaja?

Shvatili smo brzo da se ne smijemo izlagati nepotrebnim opasnostima, pa da i ne pokušavamo tražiti vodu u bunarima. Na bunarima su očito skinuli kablove s konopa koji su zavaravajući visjeli na osovini kolovrata. Isto tako su poluge za pumpanje ostale samo utaknute u ležište, ali je trn bio izvađen. Podlo! Do zla boga podla podvala, jer se to nije moglo vidjeti s ceste. Mnogi su to platili životom dok nisu njime podučili druge da ne nasjedaju. Nigdje uz put nije bilo dopušteno uzimati vodu da bi utažili bar malo sve nesnosniju žeđ. Očito da je lokalnom narodu bilo rečeno što da čine kako bi marš zarobljenicima bio što jasniji i nedostojniji.

Mrak se polako spuštao na cestu, pa se više nije moglo vidjeti što se naprijed događa. Nastavili smo hodati zastajkujući na desetak minuta svakog sata ili

kako se već zalomilo. Prošli smo kroz Straže i nakon sela Mislinje ušli u klanac, pa smo ga prošli bez zastajkivanja. Mrak je bio potpun, a moja otupljena čula zabilježila bi samo povremenu jeku pucnja pored jednoličnog žubora potoka pored ceste. Vukli smo se tako kroz klanac kad sam odjednom shvatio da nema više žubora vode pored ceste. Znači da smo prešli vododijelnicu, pa ćemo uskoro doći u dolinu rječice Pake nakon mjesta Dolič. No, kolona nije krenula tim smjerom odakle smo došli prije tjedan dana već smo krenuli drugom, nekom uskom, cestom. Cesta se blago uspinjala u uskoj kotlini okruženoj šumovitim padinama s obje strane.

Nitko oko mene nije znao kuda vodi ova cesta, a ja sam se pokušao sjetiti, jesam li kod Doliča vidio vezu ili prečicu koja vodi možda prema glavnoj cesti Celje - Maribor. Umor i žeđ su potpuno otupili moju svijest, pa sam se s mukom pokušavao sjetiti one karte prometnica koje sam koristio pri povlačenju. Ponašao sam se kao automat koji hoda, ostani zajedno u četveroredu, pazi na svoga susjeda i spusti se na tlo kada vidiš da to čine oni u redu pred tobom. Ustani brzo kad počne vika, probudi se i dođi toliko do svijesti da čuješ škripu koraka pred sobom, pa nastavi hodati. To se tako ponavljalo u beskraj dok nisi postao bezosjećajno, kao hodajući trupac.

Hodanje je nastavljeno cijelu noć, pa su i naši stražari postali umorni, što ih nije spriječilo da pucaju na svakoga tko bi istupio iz kolone. Jasno, u mraku nisu mogli vidjeti je li tko napustio kolonu, ali su zato ipak često pucali u šumu, što iz straha što da pokažu kako su budni. U stvari, ta pucnjava je postala sve češća što se ponoć približavala, a mrak postajao crnji u kotlini kojom se cesta uspinjala. Ne sjećam se kada smo prošli kroz Vitanje, ali se cesta počela spuštati kada se na obzorju pojavilo slabo svijetlo novoga dana. Do praskozorja petka 18. svibnja propješačili smo oko 40 kilometara, u proteklih dugih 12 sati, i izbili na cestu kod mjesta Stranice koja je imala drugačiji kolnik i to od uvaljanog kamena. Kolona je krenula desno, što je bilo prema jugu, a pa mojoj ocjeni bila bi to glavna cesta prema Celju.

Bunovni i premoreni polako smo hodali strmim usponom ceste sve dok nismo došli na prijevoj baš kada se pojavilo sunce. Lijevo od ceste, na uzvisini, primijetio sam veliku tvrđavu, koju sam prepoznao kada sam s tatom boravio u okolici Celja. Nitko se u mojoj okolici nije zanimao za tvrđavu Graščina Višnjavas, iako sam pokušavao naći nekoga komu bih rekao da idemo prema Celju. Nešto čudno mora da se dogodilo tijekom mraka, ali smo to tek mogli ustanoviti kada smo ponovno stali te se spustili u vlažnu travu pored ceste.

Grupa zarobljenika osječkog V.O.-a nalazila se nedaleko iza čela kolone. Gdje li su nestali zarobljenici iz prednjeg dijela naše kolone, koji su krenuli nekoliko sati prije nas iz slovenjgradskog logora? Gdje li su nestali ustaški zarobljenici koji su bili na čelu kolone? Gdje su ostali zarobljenici, koji su bili neposredno nešto dalje pred nama? Vrlo brzo smo saznali što se dogodilo! Prednji je dio jučerašnje duge kolone zarobljenika skrenuo kod Stranice na sjever, pa sada ide prema Mariboru. Nitko od nas kasnije nije niti čuo niti vidio

nekoga iz tog dijela kolone. A u tom dijelu bila je vjerojatno polovica svih 40.000 zarobljenika koji su 17. svibnja živi napustili Slovenj Gradec. Među sobom smo samo na tren izmijenili nekoliko riječi o mogućoj sudbini tih jadnika. Za mene je sada bilo najvažnije naći nešto vlažno da ližem ili žvačem, pa sam skupljao rosu s lišća i vlati trave. Izvukao sam maramicu i namakao je u bilo čemu tekućem, pa i u prljavom potočiću koji je tekao jarkom uz cestu. Uskoro smo čuli povike, pa ćemo krenuti dalje. Kuda?

Jutro je već poodmaklo, pa sam primijetio da su sada drugi sprovodioci, dok su oni bezobzirni mladići od jučer nestali bez traga i glasa. Dok smo bili u pokretu nije bilo "džoranja", ali su nas zato za vrijeme stanki vojnici pobjedničke vojske "oslobađali" svega što im se dopalo ili im se činilo zamamnim. Kao prvo su nam oduzeli vrijednosne predmete kao što su satovi, lančići, prsteni, narukvice - drugim riječima sve što je blistalo. Kada tih vrijednosnih predmeta više nije bilo ili ih nisu zapazili na zarobljeniku, nastavili su oduzimati od zarobljenika sve što im se činilo bolje kvalitete od onoga što su imali na sebi ili nosili sa sobom. Otimačina je nastavljena oduzimanjem raznih predmeta odjeće uključivši remene, pa razne pokrivače i obuću svake vrste. Činilo se kao da su zarobljenici postali neka vrsta "hodajuće" tržnice na kojoj su slavljani oslobodioci mogli birati po volji i uzimati sve slobodno - pod prijatnom oružja koje su često koristili primjera radi.

Hodanje u koloni je također krilo mnoge opasnosti ponajviše onda kada su četveroredi morali prolaziti kroz uske koridore napravljene na cesti transportnim sredstvima pobjedničke vojske. Transportna su sredstva bila uglavnom seljačka kola na kojima su sjedili vojnici oboružani raznolikim kolcima i bičevima, pa bi njima tukli po stisnutoj koloni zarobljenika u bezglavom trku. Poslije svakog takvog tjesnaca, u kojem se odvijala stravična "trka za život", broj je zarobljenika bivao sve manji. Stari su se četveroredi raspali, a novi bi se stvarali već kako je tko stigao do začelja odmakle kolone. Često su stradali oni koji su već protrčali tjesnacem, ali su ih onda snage izdale, pa su se srušili na cesti ili pored nje. Ti jadnici nisu mogli više stići do spasonosnih daleko odmaklih četveroreda.

Premoreni, ožednjeli i sve slabiji hodali smo sat vremena od jedne stanke do druge. Instinktivno sam nastojao biti u sredini četveroreda, jer je par u sredini bio sigurniji od svih neugodnosti kojima su oni u vanjskim redovima bili često izloženi. Ipak, iz poštenja prema supatniku i kolegi u nevolji nastojali smo si naći par, te bismo se izmjenjivali kod stanki da naizmjenice svaki od nas bude jednom u vanjskom, a drugi put u unutrašnjem redu kolone. Poučen mnogim iskustvom zlostavljanja, kao posljedice više "tjesnaca", nastojao sam trčati zajedno sa svojim kolegom u paru kroz smrtonosne špalire. Na taj smo način uspijevali s nešto sreće protrčati opasnu stazu brže i sigurnije. Potom je bilo lakše stići do začelja kolone i tamo zauzeti ponovno "slobodno" mjesto u katkada novom četveroredu, ali bar s već oprobanim prijateljem u nevolji.

Jutros ispred Celja dočekala je naše nove sprovodnike smjena i to već nakon kraćeg zajedničkog puta. Skoro da smo požalili za tim mladićima, jer oni nisu bili toliko bezobzirni kao oni prvi od jučer. Novi su stražari bili vojnici N. O. V.-a, pa su očito bili uvojačeni negdje u istočnim dijelovima Jugoslavije, kada su im sela bila oslobođena u 1944. Oni nisu bili nikada partizani, no ipak su sebi uzimali pravo da se s nama obračunaju zbog svih onih stradanja koja su prošli partizani od 1941. Ti su neuki vojnici prošli daleki put dovdje, do dalekog zapada Jugoslavije. Vjerojatno uopće nisu sudjelovali u nekoj borbi protiv opće omraženog neprijatelja, pa su ga mrzili što je bio fašist - gdje god i tko god bio taj fašist. Oni nisu znali što razlikuje domobrane od ustaša ili to uopće nisu htjeli znati. Za njih su zarobljeni Hrvati bili svi isti tj. neprijatelj i uzrok za sva njihova trpljenja i nevolje u posljednjih nekoliko mjeseci daleko od njihovih domova, pa i sada kada je rat već završio. Za sve to smo mi sada bili krivi, mi zarobljenici, a o tome nije moglo biti nikakve rasprave! To je revolucija!

U kasno prije podne toga petka opet smo stali već na domak Celja. Ja sam bio na lijevoj vanjskoj strani kolone kada smo došli do mosta preko rijeke Savinje. Pored nas je prolazila vojska u suprotnom smjeru, a ja sam na čas zaboravio skriti čizme jer sam bio na eksponiranoj tj. opasnoj strani kolone. Nije potrajalo dugo i već je iz prolazeće kolone istupio zdepasti vojnik u otrcanoj uniformi i stao preda me, te skinuvši pušku njome pokaže moje čizme: "Druže, ti imaš vrlo dobre čizme! Da se "džoramo"!

Pokušao sam ga odvratiti od njegovog nauma upozorivši ga da moje čizme nisu više dobre za njega: "Vidiš. Druže, svi su se šavovi rasparali." - Mora da ga je moja primjedba razbjesnila, pa uperivši pušku na mene reče ljutito: "Sam si je presekao. Jebem ti mater ustašku! Da ću da te ubijem, fašist! Skidaj čizme, fašist! Nemam vremena da čekam. Moram dalje za svojom jedinicom." Pušku je sada uperio u mene, pa kada je otkočio otonac meni nije ništa drugo preostalo nego skinuti čizme. Bio sam preslab to sam učiniti, jer su mi noge nabrekle, pa sam htio ustati s naprtnjače na kojoj sam sjedio. Vojnik nije dugo oklijevao, objesi pušku preko ramena, te sagnuvši se spretno mi skine čizme s nogu. S podmuklim smiješkom tada reče: "Vidi, vidi, mladi fašista, tvoje su čizme jako dobre za mene. Evo, ja ću uzeti tvoje čizme, a tebi dajem svoje opanke." Ponosno obuče moje čizme, a opanke mi posprdno dobaci.

U tom sam času zamrzio tog čovjeka iz najveće dubine svoga bića. Skoro da bih ga pokušao udaviti vlastitim rukama da nije ponovno uperio pušku u mene. No sada je njome pokazivao prema naprtnjači na kojoj sam sjedio. "Da vidim šta držiš u tom džepu!" i zgrabi rukom za remen kojim je bio zatvoren vanjski džep na naprtnjači. Remen popusti i njegova se ruka zari u džep između mojih nogu. Od tamo je izvukao prljavu krp u koju sam bio umotao djedov džepni sat, jer je bio prevelik da ga nosim na tijelu. Iz prljave krpe ispade sat na tlo, a od udara se otvori poklopac na brojčaniku. Vojnik je bio toliko iznenađen vrijednim plijenom, da je skoro ispustio pušku iz ruke da bi dohvatio sat. Slučajno je pri tome pritisnuo navijač sata, pa se iz njega ogласi

tiha melodija, koja kao da je začarala tog razbojnika. Očito zadovoljan tim vrijednim plijenom oglasi se zdepasti vojnik: "Uzet ću taj sat, družo! Ti ga više ne trebaš! Nećemo više "džorati" - ti već imaš moje opanke."

Tiha melodija iz djedova sata me je na tren podsjetila na sretno djetinjstvo, sada tako, tako daleko od kobne stvarnosti i zlobnog podsmijeha na licu vojnika preda mnom. Sjetio sam se svoga djeda pomislivši, da bi on sigurno bio sretan kada bi znao da je njegov sat spasio život unuku. Taj trenutak istine - djed nije više među živima, ali zato njegov unuk jest - vratio mi je svijest i spoznaju da je moj mučitelj nestao trčeći za svojom jedinicom. I za mene je došao trenutak da se dignem i objesim na leđa naprtnjaču s gunjem. Pokupio sam par opanaka koje mi je doturio vojnik vrhom čizme koje mi je svukao s nogu.

Kolona je krenula, a ja sam stupio u sredinu reda i primijetio zabrinuti pogled moga druga u paru. Nismo izmijenili niti jednu riječ, ali nam je obojici bilo jasno da ću ja odsada morati hodati bosonog. Hodajući u čarapama, koje mi je srećom ostavio, pogledao sam kakve mi je opanke dao moj "dobročinitelj" u zamjenu. Od jednog opanka ostao je samo prednji dio bez dijela pete, a drugi nešto cjelovitiji opanak, bio je premalen za moju nogu, jer bi u njega možda stali samo prsti. Izvukao sam kožnate uzice koje bih mogao koristiti, te bacio ostatak opanaka. Odlučio sam, a što drugo mi je i preostalo, nastaviti hodati bosonog, dok ne nađem neku obuću za svoja stopala. Osjećao sam se vrlo, vrlo umornim i još k tomu tako daleko od doma...

Polako smo hodali od mosta do centra Celja, pored stanice i hotela u kojemu sam s ocem prenoćio u više navrata neposredno prije rata. Kako smo nekoliko puta zastajkivali, pri svakom je tom zastoju bilo mnogih jednostranih izmjena dobara pri kojima su zarobljenici uvijek bili žrtve. Kod mene u naprtnjači više nije bilo ništa vrijedno ili zamamno što bi nekome od tih oboružanih bandita odgovaralo. Ipak, ja sam na sebi još nosio onu platnenu vrećicu sa zlatnicima koja je visjela ispod spolovila, a moj ručni sat još nisu otkrili. Moja je najveća briga sada bila naći nešto, čime bih mogao omotati stopala kako bih ih zaštitio od ozljeda kada budemo hodali cestama s kolnikom od kamenog makadama. Hodanje u debelim čarapama nije predstavljalo nikakav problem po popločenim gradskim ulicama u Celju. Dapače, osjećao sam izvjesno olakšanje uspoređujući hodanje ili trčanje u čvrstim i teškim čizmama. Mučila me je pomisao kako ću hodati kada kolona krene cestama van grada koje neće biti popločene ili asfaltirane?

Srećom, uskoro su nas doveli do neke uske ulice bez izlaza na drugoj strani dok su se niske zgrade nanizale s obje strane. Svi prozori i sva ulazna vrata bila su zatvorena. Nitko nas nije promatrao kako smo se spustili na pločnik gdje god se tko od nas već našao. Sunce je bilo još visoko i u uličici skoro da i nije bilo sjene. Ja sam bio negdje u prednjem dijelu kolone osječkog V.O.-a, pa sam odlučio ući dublje u taj kratki ćorsokak. Tražio sam hladovinu u kojem od dovratnika ili podrumskih prozora. Svi su ti otvori kuća bili zatvoreni i

zakračunati. Nijedno lice se nije pojavilo da vidi, čuje ili provjeri što se to događa u ulici unatoč svoj neuobičajenoj buci, povicima i poneku suzdržanu kucanju na vrata.

Nekoliko hitaca u zrak ili u nekog od zarobljenika smirilo bi odmah sav žagor u izmoždjenoj grupi. Svaki bi se spustio gdje god bio, pa je za čas nastala nestvarna i neobična tišina. Malo kasnije je do nas dublje u uličici doprla vijest da se tamo negdje vani dijeli hrana. Neki su pohrlili provjeriti vijest nadajući se da će dobiti nešto za jelo. Brzo su se vratili s viješću da se hrana sastoji od jedne konzerve graha i nekoliko paketa dvopeka, a da će se to podijeliti na 100 zarobljenika. Jasno, ta je vijest izazvala viku, a došlo bi do nereda oko podjele, da nije netko od starijih časnika svojim autoritetom uspio uspostaviti mir i red među Osječanima.

Ono malo hrane što bi netko dobio ne bi ga učinilo ni za trun sitijim, pa je odlučeno da se hrana podijeli najslabijima u našoj grupi. Ostali će ostati bez nje, pa će gladnima i dalje kruliti želuci. Nisam mogao prosuditi zašto su ljudi umirali već i prije za vrijeme stanki - je li od pomanjkanja hrane i tekućine ili od opće tjelesne slabosti? Tko bi to znao? Sjećam se kako sam s tjeskobnim osjećajem promatrao kako čovjek umire vrlo tiho i bez posebnog predznaka. Čovjek bi sjeo odmoriti se, kao i ostali, te se polako spustio na stranu kao da spava. Kada je došao trenutak da se dignemo i krenemo dalje neki se od tih zaspalih ljudi nisu više micali - umrli su spavajući. Ja sam malo zadrijemao sjedeći u sjeni na pragu ulaznih vrata, kad me odjednom prože nekakav čudan osjećaj od koga sam se odmah probudio. Preko puta mene je sjedio satnik Šmit naslonjen leđima na zid kuće, pa se odjednom polako spuštao na stranu i čudno se zgrčio na tlu. Uplašio sam se!

Poznao sam tog gospodina iz dana djetinjstva, kada se njegov pas Doberman Hektor pario s našom kujicom Pegi. Gospodin Šmit je živio u osječkom Novom Gradu, što je dosta daleko od nas u Tvrđi. Ipak, Hektor je pronašao način da se izvuče kroz podrumski prozor, gdje ga je vlasnik zatvorio da ne odluta. Pronašao je daleki put kroz grad do svoje "mladenke", koju je samo jednom posjetio na "dan vjenčanja". Nakon trke od oko deset kilometara Hektor se stvorio pred našim vrtnim vratima, pa je probudio cijelo susjedstvo svojim lavežom i zavijanjem. Kako mu nitko nije otvorio vrtna vrata, Hektor je preskočio visoku ogradu i odjurio u vrt pred kuhinjska vrata iza kojih ga je Pegica oduševljeno dočekala tuleći i zavijajući da bi digla i mrtva iz groba. Ta pseća ljubavna romanca bila je tema susjedskih i prigradskih razgovora neko vrijeme.

Slučajno sam sreo Hektora jednom drugom prilikom i to kada je amaterska kazališna grupa Marijine Kongregacije iz Osijeka došla na gostovanje u Petrovaradin. Trebali smo noćiti i održati predstavu u vojarni koja je bila na hrptu brežuljka iznad samog Dunava. Tek kod ulaza nas je netko upozorio da pričekamo zapovjednika satnika Šmita pred ulazom, jer on drži uz sebe svog oštrog psa Hektora. Čim sam čuo ime psa krenuo sam u dvorište odakle je

dojurio Hektor, pa me je zaskočio i oduševljeno oblizao. Satnik Šmit je dotrčao spasiti me od oštrog naleta psa, pa kada je vidio kako me Hektor oblizuje, od čuđenja nije znao što bi rekao. Nevjerojatno, ali Hektor me je prepoznao nekoliko godina nakon svoje "ženidbe" u Osijeku.

Oprezno sam se približio zgrčenom tijelu satnika Šmita, ali on se više nije micao. Umro je bez riječi i vrlo tiho. Suze su mi vrcnule na oči, ali su se brzo osušile u prljavštini na obrazima. Ah, kakove li nepravde nad životom nedužnih. Taj me je događaj duboko potresao, te dugo progonio tijekom narednih tjedana i mjeseci. Kasnije sam saznao da je satnik Šmit ustrijelio Hektora prije nego li se predao partizanima. Hektor ga je vjerno pratio do pred tihu smrt. Je li svoju smrt gospodin Šmit predosjećao kada je ubio svoga Hektora?

Vratio sam se do praga u sjeni i zadrijemao bih nesretan, kad mi se učini da sam čuo neki šum iza vrata na koja sam se naslonio. Pokucao sam tiho, a potom počeo oprezno grepsti po drvetu. Nije potrajalo dugo, vrata su se malo odškrinula, a kroz uski otvor gledale su dolje na mene zabrinute oči starije žene. Osjetio sam da je to moja prilika, pa skupivši sve svoje znanje slovenskih riječi prošaptah: "Draga majko, prosim! Prosim lepo pomoć! Samo malo vode, prosim, čem da utažim žeđ! Prosim!"

Vrata su se zatvorila prije nego li sam dovršio svoju molbu, pa sam u svom očaju potražio komad dvopeka. Svjesno sam vrlo polako žvakao komadić osjećajući tek zalogaja samo ako ga duže držim u ustima. Pogledao sam si stopala, pa pomislih da moram naći bilo što da omotam oko čarapa, jer ako to ne učinim brzo će se čarape proderati, a ja ću onda hodati golih tabana po gruboj površini kamenog kolovoza. Već sam htio početi prekapati naprtnjaču, ne bih li što našao čime bih zamotao stopala, kad se vrata malo odškrinu, a iznutra se javi tihi ženski glas, pa reče da odem do zadnjeg podrumskog prozora.

Vrlo polako, da ne bih privukao ničiju pažnju, počnem puzati na rukama i koljenima dok nisam došao do prozora koji je bio u tami duboke hladovine. Prozor se otvorio, a ispružena ruka je držala bocu za mlijeko i ženski glas reče: "Isprazni brzo u svoju porciju. Imaš porciju, zar ne? Donijet ću još!" - Brzo sam ispraznio sadržaj boce u porciju pa vraćajući bocu i ne okrećući glavu rekoh: "Bog vas blagoslovio, majko! Hvala, hvala vam mnogo. Oprostite ako vas prosim za još nekaj. Nemam cipela. Mate nekaj da zamotam stopala? Hvala vam, hvala za se!"

Ruka se uvukla, a prozor zatvorio. U ruci sam držao porciju s toplom juhom od prežganog brašna. Prežganu juhu sam često jeo u Sloveniji prateći oca na njegovim planinarenjima. Pio sam juhu polako i uživao u svakom gutljaju tople tekućine što je bio moj prvi obrok nakon više dana žeđanja i gladovanja. Osjećao sam kako se polako vraća snaga u tijelo sa svakim daljnjim gutljajem

juhe koji sam progutao. Sunce se spustilo, pa je u tom udaljenom dijelu uličice već zavladao polutama. U dubokoj sjeni mi nevidljiva ruka kroz odškrinuti prozor doturi smotanu vreću od brašna, a potom je ista ruka držala onu čudesnu bocu. Ponovno sam ispraznio njen sadržaj u porciju i vratio je ruci u prozoru koja ga je odmah potom zatvorila. Nisam se stigao niti zahvaliti svom dobročinitelju za milosrđe iskazano ljudskom biću u teškoj nevolji.

Nije potrajalo dugo nakon što sam popio ostatak juhe i pospremio porciju i vreću u naprtnjaču kada je došla zapovijed da se kreće dalje. Ljudi su se polako ustajali dok se neki nisu više maknuli s mjesta gdje su zaspali zauvijek. Posljednji put sam se osvrnuo prema satniku Šmitu, pa sam u mislima požalio što neće imati pogreb dostojan čovjeka. Prišao sam grupi Osječana koji su počeli formirati četverorede, pa sam primijetio jednog u grupi koji je isto tražio svoj par. Bez mnogo riječi odlučili smo zajedno nastaviti hodati kao par spojen nevidljivim lisičinama. Znao sam da ću od sada morati hodati vrlo oprezno kako ne bih ozlijedio stopala. Moram naročito paziti da ne nagazim na kakav šiljast ili oštar predmet ili udarim o kakvu kamenu ivicu.

Do sada smo hodali u smjeru prema našim domovima, pa je najvažnije preživjeti na tom putu. Većini nas bili su domovi oko 400 kilometara daleko, ali ja ću hodati do kuće pa makar bosonog. Nastavak našeg marša odvijao se već po ustaljenom pravilu: hodali smo oko jedan sat, zatim stali 10 do 15 minuta i potom krenuli dalje. U početku sam gledao kamo sam stupao, ali je skori mrak učinio da sam morao prestati s time, čime se zapravo nije mnogo promijenilo. U početku sam osjetio površinu ceste kroz čarape u kojima je uskoro bilo sve više i više rupa. Hodali smo cestom od kamena makadama, koja slijedi dolinu rijeke Savinje kao i željeznička pruga od Celja za Zidani Most. Ubrzo sam osjećao kako mi se prašina zavlaci među nožne prste. Pomiješana vlagom na cesti stvorila neku vrsta kaše, koju sam osjećao kao da hodam u nekoj kaljuži. Nije dugo potrajalo i ja nisam osjećao da hodam bosonog već više sati.

Nažalost nisam imao dovoljno vremena izrezati trake iz vreće kojima bih mogao omotati stopala. Stanke su postajale sve kraće ili sam si to samo umišljao kako sam postajao sve više umornim. U koloni smo se pridržavali uvježbane rutine i u novim formiranim četveroredima smo samo izmjenjivali mjesto u redu - jednom na vanjskoj strani, a nakon stanke u unutarnje redove. Već rano noću prošli smo kroz Laško i nastavili neumoljivo marširati kroz Šmarjetu i malo kasnije kroz Rimske Toplice. Kad bih se samo mogao ovdje malo okupati i odmoriti - pomislih u svom jadu, no nastavih stupati oprezno s noge na nogu. Bilo je negdje oko ponoći kada je klanac postao sve uži, pa sam znao da smo sada već blizu Zidanog Mosta. Sjetio sam se te željezničke stanice, jer sam ovdje s ocem nekoliko puta presjedao u vlak za Celje ili smo pak odavde nastavljali putovanje dalje za Ljubljanu.

Stali smo nešto prije stanice na mjestu gdje je klanac dosta uzak. Odjednom su stražari nestali, što smo zbog mraka primijetili tek onda kada ih nije bilo

više pored nas da nas tjeraju. Kolona je stala, a svaki je legao gdje god je našao mjesta. Ja sam stigao ovamo u vanjskom redu na desnoj strani, pa sam tako spazio stog željezničkih pragova pored same ceste. Umotao sam se u gunj na pragu, stavio si naprtnjaču pod glavu te istoga trenu preumoran zaspao.

Ostavština zarobljenih Hrvata kod gostionice «Taubenwirt» u zaselku Pameče.

* * * * *